

Зображення Десятинної церкви в мініатюрах Лицевого (Особового) літописного зводу

Лицевий (Особовий) літописний звід – рукописна ілюстрована (звідси назви «Лицевий», «Особовий») історична енциклопедія, що поєднує риси літописів і хронографів [Клосс 1989] (окрім вітчизняної історії, хронографи, на відміну від літописів, містять більше даних із всесвітньої історії, домислів, повчань) [Лихачев 1947, с. 331–354], створена в другій половині XVI ст. на північному сході Русі, є найбільшим у давньоруській літературі твором свого жанру [Клосс 1989], не має аналогів у світовій культурі сучасної зводу доби [Шмидт 2011, с. 54].

Створено звід в Олександрівській Слободі (м. Александров), коли там була тимчасова резиденція Іоанна Грозного. На одному з етапів роботи деякі тексти про Іоанна редагувалися. Роботу не було завершено: звід уривається 1567 роком (царювання ж Грозного тривало до 1584 року) [Клосс 1989]. У XVII ст. купи листів не мали обкладинок, у XVIII ст. – були розпорошені; переплітали масиви листів пізніше й окремо один від одного. Лише згодом з'ясувалося, що вони належать до єдиного твору і при переплітанні їх порядок місцями порушений [Шмидт 2011, с. 54]. З XIX ст. 10 томів (з біблійною, східною, античною, візантійською, давньоруською історією та понад 16 тис. мініатюр) зберігаються в трьох бібліотеках: 3 – московського Історичного музею, 4 – Національній (Петербург), 3 – Академії наук (Петербург). На жаль, текст з історії Русі до 1114 року втрачений [Клосс 1989; Шмидт 2022, с. 54–56]. У 2005–2008 роках вийшло 30-томне наукове факсимільне видання зводу [Летописный 2012; Лицевой 2005–2008]. Його мініатюри, виконані в стилі іконопису, на високому мистецькому рівні, популярні в публікаціях з давньоруської історії [Шмидт 2011, с. 57–58].

Зображення церков у мініатюрах – умовні, у декількох «шаблонних» варіантах (те саме стосується міст, палаців, пагорбів), з рисами північно-

східного зодчества Русі XV–XVI ст. Це виключає відповідність зображень Десятинної церкви в Лицевому зводі реальному храму X–XIII ст. Водночас ці зображення є другою спробою (після Радзивілівського літопису кінця XV ст.) відтворити образ першого мурованого християнського храму Русі як складову ретроспективи.

Десятинну церкву показано в контексті сумних подій – убивства 1147 року в Києві усуненого від влади князя Ігоря Ольговича (іл. 1) [Лицевой 2014, кн. 1] і (ймовірно) пограбування Києва 1169 року військом Андрія Боголюбського (іл. 2) [Лицевой 2014, кн. 2]. Ігор успадкував Київський стіл від брата Всеволода, чиї зловживання протягом семи років налаштували киян проти Ольговичів – нащадків чернігівського князя Олега Святославича, винуватця багатьох феодалних чвар. Неохоче визнавши владу Ігоря, кияни невдовзі таємно запросили на стіл князя Ізяслава Мстиславича з конкуруючої Переяславської династії. Після поразки в обороні від Ізяслава, Ігор у стані тяжкої хвороби прийняв чернецтво. Коли деякі родичі Ігоря замислили замах на Ізяслава, він запросив військову допомогу в київського віча. Під час віча, що ухвалило допомогти Ізяславу, хтось закликав покінчити з Ольговичами в самому Києві, тобто вбити Ігоря. Попри протести митрополита та спроби відрядженого Ізяславом до Києва брата Володимира врятувати Ігоря, натовп вдерся до Федорівського монастиря, схопив князя-ченця на богослужінні в храмі, почав зривати з приреченого чернечий одяг, мордувати жертву і тягати по вулицях міста. Ігор помер і був похований в опікуваному його предками монастирі Святого Симеона, звідки 1150 року мощі князя-страстотерпця перенесли до Чернігова.

Доповнюючи один одного, вбивство Ігоря описують Лаврентіївський (1377 р.) та Іпатіївський (початок XV ст.) літописи. За ними, мученицький шлях проходив, серед іншого, через площу Бабин торжок. Лаврентіївський літопис уточнює, що вона містилася поряд з Десятинною церквою, і що туди притягли тіло вже померлого князя: *«Оубиша <...> и за тем <...> за нозе волокоша и сквозе Бабин торжеск до Святое Богородици»* [Лаврентьевская

1926–1928, с. 219]. А за Іпатіївським літописом, князь помер пізніше: «Оужем за ноги <...> еще живоу соуцоу емоу <...> волокоша и <...> черес Бабин торжек на княж двор и тоу прикончиша и» [Ипатьевская 1908, с. 245].

Лицевий звід наслідує першу версію: «Убивше, поцетивше его южем за нозе и влекоша его всквозе на Бабин торг; таже на Великий торг пришедше ко мраморней церкви Пречистыа Богородицы», а відповідна мініатюра зображує тіло Ігоря чотири рази: його тягнуть «южем» (роздягнене), покладають на візок біля церкви (одягнене в чернече), везуть (одягнене так само), лишають на вулиці (знов роздягнене). Храм (Десятинний) зображено спрощено, як церкву-вежу з єдиною банею та великою наскрізною аркою [Лицевой 2014, кн. 1].

Щодо ілюстрації пограбування Києва 1169 року можна припустити, що Десятинну церкву зображено тут як одну з двох, які символізують храми міста взагалі. На цю думку наводить літописний текст, що його супроводжує ілюстрація: «И грабиша два дни весь град: Подолие, и Гору, и монастыре, и Софию, и Десятинную Богородицу». Київ показано з укріпленнями, багатьма палацовими спорудами та двома храмами: один має три нави і відповідно три бані, другий – схожий на вежу і має одну баню. Не виключено, що більшою церквою є Софія Київська, меншою – Десятинна: назви саме цих храмів як головних у місті наводить текст.

Джерела та література

Ипатьевская летопись. 1908. *Полное собрание русских летописей*. Т. 2. Санкт-Петербург.

Клосс, Б. М. 1989. Летописный свод Лицевой. *Словарь книжников и книжности Древней Руси*. Вып. 2 (вторая половина XIV – XVI в.). Ч. 2. Л–Я. Ленинград. С. 30–32.

Лаврентьевская летопись. 1926–1928. *Полное собрание русских летописей*. Т. 1. Ленинград.

Летописный свод Лицевой [бібліографічна довідка]. 2012. *Словарь книжников и книжности Древней Руси*. Вып. 2 (вторая половина XIV – XVI в.). Ч. 3. Библиографические дополнения. Приложение. Санкт-Петербург. С. 259–263.

Лихачев, Д. С. 1947. *Русские летописи и их культурно-историческое значение*. Москва; Ленинград.

Лицевой летописный свод XVI века: Научное факсимильное издание. 2005–2008. В 30 тт. Москва.

Лицевой летописный свод XVI века. 2014. *Русская летописная история*. Кн. 1 (1114–1151 гг.). Москва.

Лицевой летописный свод XVI века. 2014. *Русская летописная история*. Кн. 2 (1152–1173 гг.). Москва.

Шмидт, С. О. 2011. К факсимильному изданию Лицевого летописного свода. *Археографический ежегодник за 2006 год*. Москва. С. 54–60.

Владислав Дятлов
провідний науковий співробітник
науково-дослідного відділу
історико-археологічних досліджень
Музею історії Десятинної церкви